

מגד בחול זך

"תפקידה של הספרות... לכסות בחול זך על כל כיעור וליכלוך" (הרב דווקמן בדיון על הספ"ות בכוסת)

(א.)

מרגע צאתו של "מם" לאור, ניטל על ביקורת הספרות לטפל בחומרים, שהיו מחוץ לטווח ההשגות שלה. יש מי שמרדד חיון לכרי חומרים רכילותיים, ואחר-כך מבקש "לטהר" אותם. להעלות אותם לספירה ספרותית, כדי שזו תהפוך להיות מיגנתם הכטוחה. יש לסרב למשחק הזה ולפסול אותו. הפעם יחרוג הדיון - ובמורע, להקשרים לא-ספרותיים וחוץ-ספרותיים מוצהרים מראש.

יש להפריד, לפחות מנקודת מבט ביקורתית, בין הרומאן "מם", לבין תופעת הרומאן "מם". כל אחד מאלה, מצריך דיון נפרד ברמות שונות. לעניין התופעה, מקנן החשש כי רומאן זה, או לפחות נסיבות היווצרותו, אינם אלא סימפטום, מסמן של תהליך שרק את קצהו אנו רואים כעת, בחינת עכבר מת שבגוויתו זו מוחשת סכנתה של מגיפת הדבר, בלא שיהיו לה לסיפורת העברית, לא מצד תכניה ולא מצד מצב האיריאות שלה איזה שהיא תרופה אפשרית. האופציה המפחידה היא של התפתחות "סיפורת מהגרים" עברית. העיסוק ב"שאלת הנטישה" ההמונית המאיימת עלינו רחוק ממני, ולא לי לשפוט את הנושא הזה או לחוות עליו דעה. בהקשר הספיציפי לספרות יאמר, אקט מסוג זה הוא הרסני לסופר, הואיל והמדובר הוא בנתק משפה המצוייה בשלבי התהוות ועיצוב יסיוניים. מעקב צמוד אחרי התהוות זו, הופכת להיות שאלה גורלית שמעבר ל"ברירת מחדל" זו

או אחרת. כל סופר, אשר מבחירה חופשית או כאקט של חוסר ברירה פוליטי, מעצב סיפורת מחוץ לתחומי ה"מילייה" הלשוני הטבעי שלו, נתבע בדרך כלל לתשלום אמנותי כבד. אמנם, כשהמדובר הוא בשפה אירופית מובנית וכבר "מעוצבת", התשלום הוא אולי אפשרי. לעומת זאת, נתק של סופר עברי מן ה"מילייה" הלשוני שלו, כמעט בלתי אפשרי. (כלומר, אפשרי גם אפשרי, אבל...).

אזהרה זו אולי איננה חופפת את מקרה מתי מגד והרומאן שלו. מתי מגד ממילא לא כתב, לדעתי, סיפורת שיש בה אמת חוויתית או אמנותית. העיצוב הלשוני שאיפיון את ספריו הקודמים לא היה הצד החזק. מהרבה בחינות, "מם" מייצג הקצנה גרוטסקית של תהליך התדרדרות מן הסוג המוזכר, והגיתוק רק העצים מאוד תהליך זה.

היבט פרובלמטי נוסף של "מם" הוא שאלת החומרים המפרנסים אותו. נראה בעליל, שהחומרים הטוענים את הרומאן הפכו להיות חומק קונטראוורסלי המעיד את מנוחתה של הסיפורת העברית, והמדובר הוא כמובן, בפרשת חיון של מתי מגד עצמו, המשמשת מאגר לשני צינורות יניקה. צינור יניקה אחד, הוא בכחינת ציר שלוח המפרנס את מדורי הרכילות והפיקאנטריה. ואילו הצינור השני, מזרם חומרים אל תוך הסיפורת העברית ומהווה, לפחות נכון לרגע זה, את אחת ההתערבנויות האחרונות שלה ב"חומרים חדשים". פרשת נטישתו, עויבתו והתנכרותו של סופר ואיש רוח, שמנו וסלטו של הדור שעיצב בפועל את פני המדינה הזאת, ושעמד על ערש התלרתי, והגירתו לארה"ב הרחוקה, הפכה להיות חומר בעל עוצמה כזו, שמספרים רבים נענים לגידוי שהוא מעורר ומנסים לעצב ממנו משהו.

לעצם ההזדקקות לחומרים אלה משמעות חמורה. העובדה והתוכת היא, שהסיפורת בת עשור השנים האחרון דחקה את עצמה

למצב שבמסגרתו היא מתחרה עם מדורי הרכילות. זהו שלב נוסף בהתדרדרות, שכבר הזהרתי מפניה פעמים רבות ובמלוא החומרה האפשרית, תוך כדי עיסוק בסיפורת של יצחק בן-נר בכלל ו"ארץ רחוקה" בפרט. הלגיטימאציה שקיבל "ארץ רחוקה" תובעת עכשיו את מחירה המלא והמושלם ב"מם" בצירוף ריבית דריבית.

למספרים רבים נראה האירוע הכרוך במתי מגד כפגיעה באתוס הממשי והמדומה העומד ביסודה של המדינה הזאת - נאמנותם של הבנים שילדו אותה ברמס, והתערערותה של נאמנות זו. אלא שהעניין פוקע מכלל הצורך בדמיון סיפורתי דחוף, עשייה נחפזת של רומאן שהתימה המרכזית שלו מבוססת על האתוס ושברונו. כמובן, עצם ההנחה שמהו בספרות צריך עיצוב דחוף היא הרסנית מעצם טיבעה. יש לקבוע בצער, שה"ההזדקקות" לחומרים אלה דווקא, אינה אלא מסמן של עוד שלב בהתדרדרותה של הסיפורת העברית, ניסיון נוסף לחדור אל 'מרכזי החוויה' הטראומטיים-מדומים שלה. ניסיון כזה דוחק את הספרות אל השוליים שכשוליים.

(ב.)

היה מי שיטען, כי אבחנות אלה אינן עומדות במלוא תוקפן ועוצמתן משאנו באים לדון ישירות ברומן "מם" וכמתי מגד עצמו. אם מדורי הרכילות אינם מטעים אותנו, המדובר הוא בעדות מכלי ראשון, וכי בעל הדבר עצמו, הדמות הראשית במלודרמה אישית זו, היא הכותבת את עצמה ואת חוויותיה.

לפני מתי מגד, כבואו לכתוב את הרומן, עמדו אופציות אחדות. ובאמירה 'אופציות אחדות' - כוונתי למערך ההחלטות האמנותיות המקרמות, האכסיומאטיות, לפיהן יעוצב הרומן. האופציה המרכזית ביותר, מכלל האפשרויות, היא אופציית הווידוי האישי. עוצמתו של הווידוי האישי יכולה ליצור מומנטום שיבהיר ויסביר את עימקי המשבר שגרם לשינוי כה קריטי

את חייו, או שתקנה להם את תוספת הערך שלא מגיעה להם. הספרות, למרות מה שאומר הרב דרוקמן, אינה תכשיר לטיהור האווירה המעופשת המאפיינת את חייו של פלמחאי מתבגר. אל יעז מגד לתכוע פתאום, התייחסות ל"מימד הספרותי" בלבד, במנותק ממה שהתרחש עימו קודם. ואם דורש מגד (בסמוי או בגלוי) סוג התייחסות בלבדי כזה, מן הראוי שישתכנעו בטוהר כוונותיו הספרותיות. ותנאי ראשון לכך – שלא יטשטש את האמת ושלא יצעף אותה בצעיפי פיוט. כמובן, שהקורא המודע, שכבר הספיק לקרוא מכתבי מגד הקודמים, מנקש, אולי, רכילות עסיסית. קורא זה, יוכח שהמקרא ב"מס" משול לחפינת מים ביד. חלף כל המצופה, יקרא מי שיקרא כי מס, סופר שכבר מת נוסע לירושלים טרם מותו (ואולי לאחר מותו זה לא ברור כל כך, ובעיקר, אין זה משנה), וכירושלים גופא, במסיבת שיכורים, הוא מתוודע לעלמה אחת, ולאחר רגעים מעטים נוצר ה"נס", אותו נס שמתרחש רק ברומנים של הללו הרואים עצמם פטורים מאיזה שהוא מאמץ לתאר יחסים בין-אישיים מתפתחים, אולי מחמת שהם סבורים, שז'אנר "הרומן המודרני", לא נוצר אלא כדי לספק הנחות סוף-עונה ו"אליבי" למספרים, שהתייגעו מן המאמץ הכרוך בהעמדת סיטואציה אמינה. מכל מקום, לאחר שלא נוצרו יחסים בין העלמה לבין מ., הם הולכים לישון בצוותא. קל ונחפו הם מגיעים אל העיקר, קרי, התשקעות במעשה הזרווגות אינטנסיבי, לאמור:

"רפנה, כאמור, מבקשת לחדור אל תוך מעמקיו. לאחר שהיא מתגברת על ידאתה והיסוסיה הראשונים, היא בטוחה כי היא יודעת את הדרך אליהם, יודעת ועושה".

הלשון היא הראי, אשר למולו יתעוות הכותב, המנותק מכל ממשות לשונית ספציפית, תוחם את עצמו בתוך גבולות "בטוחים", "סיפורתיים". כמובן, שהתיאור הזה משקר: לרפנה לא היו כל יראות ולא היסוסים, ואין סימן מוקדם שלם. השיכור השוכב על מיטתה יש מעמקים. מעמקים" אלה, יותר משיש בהם ממש, הם בסך הכל הנחה שהיא בבחינת לא 'בונה פירא', של המחבר המתכוון אל עצמו. אבחנות טכסטואליות אלה, מקבלות משנה תוקף משאנו ממשיכים לקרוא:

הרבה יותר בסיסיים ונחותים, מעבר לקביעה החותכת, שאין כל אמת חויתית ברומן של מגד. עצם יכולתו של מגד לכתוב עברית ערכנית מוטל בספק. כבר ב'שימושים הלשוניים' המאפיינים את הרומן, ניכר שמגד ברח מכל עימות עם מיטענים ריגשיים ממשיים – אכזבה, כעס, ניכור, אובדן קשר, מילון מושגים שלם שצריך לתאר את מצבו של האדם שבוחר בגורל של גולה. מגד, פשוט בחר שלא להתעמת עם מה שנוערה להיות סיטואציית היסוד של הרומן, והעילה הראשית והיחידה שיכולה היתה להיות לעצם כתיבתו. לא אמת חויתית בגוף ראשון, לא אמיתות כלליות בגוף שלישי ורבים, לא ראיית הסיטואציה מתוך ניכור, מתי מגד, כאקט נוסף של בריחה והסתוות במסיכות קארטון עליונות וצבעוניות, בחר להסתתר מאחורי "מורכבות סיפורתית", המתאפיינת בהכפלת הסיטואציות, הכפלת הדמות הראשית או פיצולה לשתי דמויות, הגבהת הלשון לרמה כזו ששום עוצמה ורגש קונקרטי לא יעבור דרכה. במלים אחרות, מה שבא לידי ביטוי ברומן "מס", זה אקט של זיוף אישי, אקט של התכחשות לאמת חויתית ופנימית.

כבר בתחילה מתבהר כי מגד בחר לטשטש את זהותה של הדמות הראשית – הדמות שצריכה, מטבע העניין, לעמוס על כתפיה את משא הרומן. הכפלת הדמות – דמותו של מ. ודמותו של מ.מ. – נחשפה ברומן לא כמורכבות שיש לה הנמקות פנים טכסטואליות רלוואנטיות, שתי דמויות שיש להן איפיוני עומק ברורים, אלא אקט נוסף של זיוף והסתר פנים. ביסוד הדברים, נועדו שתי הדמויות 'לשקף' זו את זו, משתי נקודות תצפית באופן שתיווצר אספקלריה מול אספקלריה. ברם, אפילו מראה פשוטה לחדר אמבטיה צריך לייצר כך שתשקף משהו. ובתרגום לספרות: על מנת שדמות אחת תשקף את רעותה, מן הראוי שתהא זו קודם כל דמות, ושהדמות המשתקפת והמשוקפת תהיה אמינה במקצת. אלא שהדמויות, גם זו של מ. וגם זו של מ.מ., אינן יכולות להיחשב, אפילו בדוחק, כפרי-עיצובה של דמות ספציפית.

(ג.)

מסרב לשחק את המשחק שכופה עלי מחבר הרומן; מי שמשחקשך להגאתו בתוך ביצת הרכילות, אל יבקש מן הספרות שתטהר ותסנן ותסגנן

בנורמות האישיות להן נתבע כל פלמחאי בחינת מובן מאליו. אפשר שיתבהר, כי הנורמות הללו לא היו מעולם, בבחינת מיתוס שיקרי שהמציאה ספרות דור הפלמ"ח, ואפשר, שנורמות אלה היו כפויית הר כגיגית, וגיפוצן הביא תחושת רווחה להללו שהיו כפויים בתוכה. אופציה נוספת, יכלה לממש את תיאור השבר הזה באופן מנוכר, בגוף שלישי ומנקודת תצפית חיצונית אפילו אקדמית משהו. זו יכלה להתאים לסיפורו של 'איש ללא תכונות', אשר הסיטואציה החברתית והקיומית כפתה עליו נורמות התנהגות והקרבה שנראו לו משונות, ורק כאשר היתה לו אפשרות, השתחרר מהן והמריא כציפור דרור לארה"ב החופשית, שלישראלים רבים היא מהווה אפשרות קאתארטית וחלום האושר הנכסף. ומדוע יגרע חלקו של מגד?

האופציה השלישית, היא העמדת רומן בעל משמעות חברתית, דהיינו, נסיון למצות את הויקה שבין השבר האישי לבין השבר המאפיין דור שלם, תיאור התהליך שהוביל לשבר הזה. אז אולי יסתבר, שהחלום היה שונה מפישרו. קיימות, כמובן, חלפות נוספות. מה צריך היה מגד לבחור, היא שאלה שמחוץ לתחומו של המבקר. מה שברור הוא, שצריך היה לבחור באופציה שתארגן את ההנחות האמנותיות והפראקטיות של כתיבת הרומן. לאחר שהיה מגד פותר את הבעיה הפראקטית (באיזו חלופה לבחור), עדיין היתה עומדת לפניו במלוא עוצמתה הבעיה הפואטית. רומן העוסק בעזיבה, בריחה, נידחות מתוך בחירה או בצו הגורל, צריך לקחת בחשבון שהחתימות הספציפיות הללו, כבר נשחקו למדי, במהלכו העז של הרומן בן המאה ה-20. ואפילו בהקשר המצומצם של הסיפורת העברית, ניטל עליו להתחרות בברדיצ'בסקי, גנסי, פוגל וכו'. משמעות הדברים היא, שרומן החוזר לעסוק בבעייתיות הזאת, צריך למצות איזה שהיא דרך יחודית, מימוש מיוחד ורענן, או שעליו להיות טעון בעוצמה ריגשית וחויתית מיוחדת במינה, על מנת לעבור סף עניין של קורא מעונה ומודע.

אלא שמקרא ברומן של מגד יוכיח מיד, כי כל האופציות, התהיות, השאלות הללו, מצויות מחוץ להקשרו הממשי של הרומן ולהקשרו של מתי מגד הסופר. "מס" מעלה תהיות כבדות משקל בהקשרים

מגד בחול זך / (סוף מעמוד קודם)

כמה יפה מעשה זה של אהבה שהם עושים ביחד. 'לאט לך', היא מלחשת, כאשר היא מכוונת ידו אל ניקבותה ומלמדת אותו כביכול איך להרבות הנאתה ואיך להשהותה, עד שתגיע אל שיאה. אחר-כך היא נוטלת את קינו בידה ומוליכה אותו אל ניקבותה".

מעבר לשאלות שמציג הקודא התוהה-בוהה בטקסט, כגון, מהו ה"מכשיר" שהיא "נוטלת" בידה, ומהי ה"ניקבה" הזאת המוזכרת בטקסט, אותו קורא עלול ללכת שולל ולחשוב שהלשון אינה אלא פארודיה מודעת. אבל לא. זוהי אינה פארודיה כלל - זוהי הלשון המצויה ברומאן. מה שמחזיר אותנו לאבחנה הקודמת, שהמדובר הוא בטווח ביטחון גבוה שלוקח מי שמהלכיו בשפה העברית מצויים במצב עמוק של דגנראציה. איך מדברת הגברת הזאת, היוצרת קשר כה מהיר, כה נחרץ וכה מעמיק עם אנשים כמס? הנה כך:

יש לקבוע בצער שיש יותר מאחד המניח הנחה מעין זו. כדי להוציא רומאן זה לאור דרושים שניים: אחד שיכתוב אותו, ואחד שידפיס אותו. אבל

אם נוותר לו, לבית ההוצאה, איה לקטור שעניו פקוחות, מן הראוי היה שיעצור במשפט כגון:

"תוגה חסרת פשר תוקפת אותו (את מם כנראה - א.ג.). תוגה שאין לה מרפא. משל נפרד הוא כרגע מדפנה, מביתה, מירושלים, על מנת שלא לחזור לעולם".

ממש כפי שמילותיו המפוברקות של כותב רומאנים מבקשות לכסות על ריקנות והתאבנות, כך הן גם מגלות, שהרי, מקץ שורה אחת לא מתאפק המספר, וכבר הוא מגלה את פשר המשל ואת סיבת התוגה שצויינה מראש כחסרת פשר. ולפיכך, מה שמצויין מראש כ'חסר מרפא', נירפא קל מהרה, כמעט במהירות בה מבקשים כותבי רומאנים מפוברקים כמגד לשתף אותנו במעשי כתיבתם. מידת האחריות (לא הספרותית, המוסרית!) למלה, משפט, לפיסקה, של הכותב והמדפיס גם יחד, זהה.

יורשה לי לעצור, בשלב זה, את מהלך המקרא ב"מם", כדי להעיר משהו על דבר הרמייה הטמונה ברומאן הזה וב"קשר" הקיים בכוח או בפועל, בינו לבין מקורם הרכילות שלו. אילו היה הרומאן (למיצער)

מספק את העניין השוקק של אותה שיכבת קוראים פוטנציאלית המבקשת להשביע את הסקרנות בחומר "לוהט" מ"מקור ראשון", לא היתה לי אז כל טענה כלפיו. במקרה זה הוא היה פשוט פוקע מכלל דיון סיפורתי, ומקבל את המקום הראוי לו באיזורי המישגה של הרכילאים. מוקד הבעייה מצוי במקום בו מבקש כותבו של הרומאן להגביה את החומרים האישיים שלו מנומך של "חומרי רכילות" לגובה מרומה של "חומריים ספרותיים".

ולעניין היבט עוד פחות סימפאטי מבחינה מוסרית - עצם הציפיה, הגלויה או הסמויה, שה"תוצאה הספרותית" של הדברים תנקה את הבוץ שדבק לו לנעליים. כדאי רק להעיר, כי רכילות הכתובה בלשון גבוהה, אינה פוסקת להיות רכילות. הסיפורת העברית, הפכה להיות גם כיסוי האדרת של מי שמבקש לברוח מן המילכוד ה'ורנאליסטי' הזול, לתוכו דירדר את עצמו ואת חייו, ולכסות אותם בחול זך. הסיפורת העברית, בחסר "ספריית פועלים" לפי "מם" הסימפטומאטי, הולכת ומממשת מימוש מלא את התביעה האכסיומאטית שהעמיד לפניה הרב דרוקמן.